

За правото на обезщетение за неимуществени вреди при смърт на близък – има ли нужда от промяна?

*Живка Георгиева**

В България кръгът от лицата, които имат право да търсят обезщетение за неимуществени вреди при смърт на любим човек (близък, роднина), настъпила при деликт или престъпление, е сравнително ограничен. Братята и сестрите са сред лицата, които нямат право на такова обезщетение, без значение близостта на лицето с жертвата приживе, нито дали смъртта е причинена от частноправен субект или от незаконни актове, действия или бездействия на държавни органи и длъжностни лица. Правната уредба в тази сфера се регулира преимуществено от постановления на Пленума на Върховния съд, датиращи от 60-те години на миналия век. От тогава до сега те не са променени, а съдилищата в България сравнително трайно и последователно ги прилагат.

Целта на настоящата статия е да се опита да аргументира тезата, че действащото законодателство и съдебната практика не само водят до житейски несправедливи резултати, като изначално лишават братята и сестрите от възможност да търсят неимуществени вреди за смърт на брат или сестра, но и че те не съответстват на международните стандарти, утвърдени от практиката на Европейския съд по правата на човека, когато за смъртта на жертвата отговорност носи държавата.

Действащата правна уредба в България

Член 52 от Закона за задълженията и договорите (ЗЗД)¹ предвижда, че обезщетението за неимуществени вреди при непозволено увреждане се определя от съда по справедливост. Разпоредбата е приложима както в случаите на деликт по гражданското право, така и когато отговорността се носи по реда на Закона за отговорността на държавата и общините за вреди (ЗОДОВ),² а също и при неимуществени вреди, настъпили в резултат на престъпление. Лицата, които имат право на обезщетение за неимуществени вреди при смърт на близък, не са посочени в закон, а са изброени изчерпателно в Постановления № 4/61 г., № 5/69 г., № 2/84 г. на Пленума на Върховния съд (ППВС). С ППВС № 4/1961 г. за такива са посочени единствено съпругът/та, децата и родителите на починалия. Впоследствие с ППВС № 5/1969 г. право на обезщетение е

¹ Закона за задълженията и договорите (обн. ДВ. бр.275 от 22 ноември 1950 г.)

² Закон за отговорността на държавата и общините за вреди (обн. ДВ. бр.60 от 5 август 1988 г.)

признато и на взетото за отглеждане и осиновяване от починалия, но все още неосиновено дете, както и на лицето, с което починалият е съжителствал трайно на съпругески начала, като в този случай се включват само лицата от различен пол. Според Пленума на Върховния съд изброяването в Постановления № 4/1961 г. и № 5/1969 г. на лицата с право на обезщетение за неимуществени вреди в случай на смърт е изчерпателно, поради което е недопустимо техният кръг да бъде разширяван чрез присъждане на обезщетения в полза на други лица, които по причина на родствена или житейска близост с починалия също търпят морални болки и страдания от загубата му. Затова братята и сестрите, заварените и доведените деца, вторият съпруг на техния родител, дядото, бабата, пращадото и прабабата, внуците и правнуците нямат право на обезщетение, дори в случаите, в които починалото лице няма други преживели близки.³ Според разбирането на Върховния съд разширяването на установения кръг от лица, имащи право на обезщетение за неимуществени вреди, би довело до невъзможност да се постави граница на случаите и лицата, за които се дължи обезщетение.⁴ Едновременно с това Върховният съд отбелязва, че посочените лица нямат право на неимуществени вреди, ако са били в лоши лични отношения с починалото лице, като родители, изоставили децата си или съпрузи, живеещи в дълга фактическа раздяла например, защото в този случай те не търпят болки и страдания от загубата на жертвата.⁵ Така в България лицата, които имат право на иск за обезщетението за неимуществени вреди при смърт на близък, от една страна, трябва да докажат родствена или фактическа връзка, а от друга, наличието на реално претърпени вреди.

От приемането на посочените постановления досега съдебната практика на българския съд сравнително последователно⁶ следва очертания кръг на лицата, имащи право на обезвреда за претърпени болки и страдания от загубата на близък. Например в решение № 181/30.11.12 г. по търговско дело № 958/11 г. на Върховния касационен съд (ВКС) е прието, че ищецът по иска за обезвреда е брат - близък на починалия и като такъв попада сред лицата, чието право по чл. 52 от ЗЗД е отречено изрично с ППВС № 2/1984 г. ВКС е приел, че видът и степента на родствена близост са един от ограничителните критерии, чрез които Пленумът на ВС е определил лицата, по отношение на които е преценил за

³ Вж. ППВС № 2/30.11.1984 г.

⁴ Пак там.

⁵ В ППВС № 4/ 25.05.1961 г.

⁶ Вж. Решение на ВКС № 181/30.11.12 г. по т.д. № 958/11 г. и сравни решенията на долните инстанции - Решение № 80 от 13.01.2011 г. Апелативен съд – София по в. гр. д. № 602/2010 г., с което е потвърдено решение № 193 от 03.05.2010 г. по гр. д. № 764/2009 г. на Софийски градски съд.

справедливо да признае право на обезщетение за неимуществени вреди. Игнорирането на връзката на съребрено родство, според съда, би довело до незачитане на задължителните указания в ППВС № 2/1984 г. и до недопустимо разширяване на изчерпателно очертания в ППВС № 4/1961 г. и ППВС № 5/1969 г. кръг на лицата, имащи право на обезщетение за неимуществени вреди.

Идентичен е подходът и при разглеждането на предявен граждански иск за неимуществени вреди в наказателното производство. При въззивната проверка по дело за убийство, Варненският апелативен съд е намерил, че долната инстанция неправилно е приела за съвместно разглеждане в наказателното производство граждански иск за претърпени неимуществени вреди, предявен от брата на убития, и съответно отменя наложената присъда в гражданскоправната ѝ част. В своето решение съдът отбелязва, че *„[o]т мотивите към съдебния акт е видно, че тази практика е била известна на първоинстанционния съд, който е изложил своето виждане, че настоящият случай не попада в кръга на приложното поле на постановленията, тъй като конституираният като граждански ищец [...], брат на починалия пострадал [...], е и единствен негов наследник. Това становище противоречи както на обвързващата практика, така и на последвалите я решения в различни отделения на ВКС, напр. Р 526/01.02.2011 г., II н.о., според което: „Както е добре известно, обезщетението за неимуществени вреди, предвидено в чл.52 от ЗЗД, се определя от принципа на справедливостта и в случаите на причинена смърт е насочено да възмезди душевните страдания на най-близките на пострадалия лица - неговите родители, деца и съпруг/а/, както и лицата, установили същите отношения - фактически съжителни или отглеждано, но още неосиновено дете. Задължителната съдебна практика ограничава кръга на правоимащите и не включва в него братята и сестрите, независимо от претърпените от тях неимуществени вреди поради загубата на близък роднина. Аргументът на първостепенния съд, че жалбоподателите са единствени наследници, е неотносим към преценката дали те са носители на правото на обезщетение за неимуществени вреди. Така заявената претенция черпи основание от института на непозволеното увреждане и не е свързана с правото на наследяване”*.⁷

Законът за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления също следва установения в ППВС кръг от лица. Член 3 (2) предвижда, че когато пострадалият е починал в резултат на посочените в закона

⁷ Решение на Апелативен съд – Варна по внохд № 21/ 2012 г., влязло в сила.

умишлени престъпления, правата на подпомагане и финансова компенсация преминават единствено върху неговите деца, родители, съпруг или лицето, с което починалото лице се е намирало във фактическо съжителство.⁸

Практиката на други страни в Европа

Право на обезщетение за неимуществени вреди⁹ при загуба на близък поради наличието на особена емоционална връзка с починалия (*bereavement damage, préjudice d'affection*) съществува в сравнително голяма част от страните в Европа, въпреки че условията за упражняването му, както и кръгът от лица, имащи право на обезщетение за неимуществени вреди, се различават в отделните държави. Така например, в Австрия, Германия, Гърция, Естония, Ирландия, Испания, Франция, Италия, Кипър, Латвия, Люксембург, Македония, Полша, Португалия, Словения, Швеция, Обединеното кралство,¹⁰ Хърватска и Чехия¹¹ близките имат право на иск за неимуществени вреди, причинени им от смъртта на близък. Докато в Дания и Финландия, от друга страна, те нямат право на такъв.¹² Във Финландия по-конкретно наследниците могат единствено да продължат производството по предявен иск за неимуществени вреди, започнато приживе от пряката жертва,¹³ но не и да търсят вреди на собствено основание.

В Холандия съществуващият правен режим също не позволява на близките на починалия да търсят обезщетение за неимуществени вреди при смърт на любим

⁸ Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления (обн. ДВ. бр.105 от 22 декември 2006 г.)

⁹ Съгласно основните принципи, общи за правото на държавите членки на ЕС в областта на извъндоговорната отговорност, при смърт на жертвата, повечето от правните уредби разграничават най-малко три вида вреди, които по общо правило трябва да бъдат обезщетени от отговорното лице или лица и които по същество се разделят на следните видове: 1) неимуществена вреда, понякога наричана „*ex haerede*“, понесена от самата жертва вследствие на душевните страдания, предшествали нейната смърт, ако се докаже, че тя е осъзнавала това; 2) имуществена вреда, понесена от близките на жертвата, що се отнася до доходите, които те са получавали от починалото лице; в случая на деца често става въпрос за сборна сума, определена в зависимост от настъпването на пълнолетие или от вероятното завършване на следването; 3) неимуществена вреда, понесена от близките на жертвата поради наличието на особена емоционална връзка с последната. (вж. [Решение на Общия съд по дело T-401/11 P](#) от 10 юли 2014 г., § 40).

¹⁰ Вж. Заключение на Генералния адвокат N. Jääskinen от 11 юли 2013 г. по дела [C-22/12 и C-277/12](#), § 81; вж.

¹¹ Вж. [Renda, Andrea and Lorna Schrefler, Full compensation of victims of cross-border road traffic accidents in the EU: the economic impact of selected options](#), July 2007.

¹² *Ibid.*

¹³ Вж. повече Renda, Andrea and Lorna Schrefler, Full compensation of victims of cross-border road traffic accidents in the EU, p.22.

човек, освен в изключителни случаи, когато лицето, претендиращо неимуществени вреди, може да докаже, че смъртта на неговия близък му е причинила психично заболяване.¹⁴

В Германия лицата, на които починалото лице е имало законово задължение да предоставя издръжка приживе, като съпруг, деца (включително осиновените), както и партньора, с когото лицето е имало регистрирано фактическо съжителство, имат право на обезщетение само за имуществени вреди, целящи да компенсират загубата на издръжка. Извън този кръг остават лицето, с което починалият е живял във фактическо съжителство, доведените деца, независимо от факта, че починалото лице им е предоставяло реално грижи и издръжка приживе,¹⁵ братята и сестрите. Все пак обезщетение за неимуществени вреди на близък би могло да се присъди, когато причинените болки и мъка надминават обичайното страдание, свързано със смъртта на близък човек.¹⁶

В Италия правото на обезщетение за неимуществени вреди при смърт на близък е признато както на най-близките членове на семейството - родители, деца, съпруг и партньора, с когото починалото лице е живяло във фактическо съжителство, така и на лицата, които са извън тесния семеен кръг - като братя и сестри, баба, дядо, внуци и по-далечни роднини. Лицата, претендиращи обезщетение, следва да докажат съществуването на *de facto* близки емоционални взаимоотношения с жертвата. Съжителството с починалото лице е важен елемент за установяването на наличие на емоционална връзка.¹⁷

В Чехия новият Граждански кодекс (в сила от 1.01.2014 г.) предвижда, че в случай на смърт или особено тежко физическо увреждане делинквентът дължи парично обезщетение за причинените психически страдания на съпруг, родител, дете или друг близък (чл. 2959). Съгласно чл. 22 от кодекса братята и сестрите са признати за близки роднини.¹⁸

В Гърция „членовете на семейството” на починалия имат право на обезщетение за неимуществени вреди за мъката, болките и страданията, причинени от загубата на близък. Според съдебната практика в понятието „членове на семейството” се включват съпруга/та, децата (без значение от тяхната възраст),

¹⁴ *Ibid.*, стр. 26

¹⁵ European Tort Law, Cees van Dam, Second edition, 2013, Oxford, pp. 370-371.

¹⁶ Вж. също Заключение на Генералния адвокат N. Jääskinen от 11 юли 2013 г. по дела [C-22/12](#) и [C-277/12](#), бележка под линия 67.

¹⁷ Garaci, Ilaria, [Compensation for damages in the event of death, in the Italian Legal System](#), 2014.

¹⁸ <http://www.czechlegislation.com/en/89-2012-sb>.

родителите, бабата и дядото (независимо дали са живеели в едно домакинство с починалия), братята и сестрите, свекъра и свекървата и някои други роднини. Всеки член на семейството има самостоятелно право на иск и той не зависи от упражняването на правото на иск от останалите роднини.¹⁹

В Република Хърватска Закона за задълженията (*Zakon o Obveznim Odnosima*) предвижда, че лицата, които имат право на обезщетение за неимуществени вреди в случай на смърт или тежко увреждане, са съпругата, децата и родителите. Обезщетение за неимуществени вреди може да се присъди и на братята и сестрите, дядото и бабата, внуците и извънбрачния партньор, при условия, че е било налице по-трайно съжителство между тези лица и починалия.²⁰

Сходна е уредбата в Република Македония. Според Закона за задълженията на братята и сестрите може да бъде присъдено обезщетение за неимуществени вреди, ако са живеели в близки семейни взаимоотношения с починалия.²¹

Във Великобритания само най-близките лица имат право на обезщетение за неимуществени вреди при смърт на близък. Кръгът на лицата, регулиран с *Fatal Accidents Act*, е значително ограничен и включва само съпруга/та, партньора, с когото лицето е живяло в регистрирано фактическо съжителство, и родителите на непълнолетни лица, които нямат сключен брак. Децата нямат право да търсят обезщетение за неимуществени вреди за смъртта на родителите си, нито родителите по отношение на навършилите пълнолетие деца, лицата, живели във фактическо съжителство без регистрация, както и братята и сестрите. Сумата на обезщетението към 2014 г. е законово фиксирана на £ 12 980.²²

Ограниченията на *Fatal Accidents Act* обаче в определени случаи могат да бъдат преодолені при иск, предявен на основание *Human Rights Act* (1998), който урежда отговорността на държавни и други публични органи за нарушение на Европейската конвенция за защита правата на човека. При установено нарушение на член 2 от Конвенцията от орган на публичната власт, съдията има

¹⁹ Pavlakis - Moschos & Associates, [Tort, Personal Injury & Compensation, Greek Law Digest](#), 2012.

²⁰ Член 1101 от [Закона за задълженията](#), на английски език.

²¹ Член 190 (2) от [Закона за задълженията](#), на английски език.

²² Член 1А (3) и (4) от [Fatal Accidents Act 1976](#). Вж. също [Death Of A Parent And The Bereavement Award: What Can A Child Claim?](#) В Англия понастоящем се обсъждат промени с цел разширяване на кръга на лицата, имащи право на обезщетение за неимуществени вреди при смърт на близък – вж. повече на: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmselect/cmjust/300/30005.htm>.

право да присъди обезщетение за неимуществени вреди, дори и лицето да няма такова право по *Fatal Accidents Act*. В този случай съдията взема предвид принципите, установени от практиката на Съда в Страсбург по член 41 (справедливо обезщетение).²³

Един от най-либералните режими, които съществуват в Европа, е този във Франция. За разлика от Великобритания, френското право не въвежда изчерпателен списък на лицата, имащи право на обезщетение за неимуществени вреди. Освен близките, роднините по права или сребрена линия, всяко лице, което може да докаже съществуването на действителна, трайна, емоционална връзка с починалото лице, може да поиска и получи обезщетение за неимуществени вреди.²⁴ Във Франция неимуществени вреди на близките могат да се дължат не само в случай на смърт, но дори и когато са налице само увреждания на засегнато лице.

Извъндоговорната отговорност на Европейския съюз, регламентирана в член 340 (2) от Договора за функционирането на Европейския съюз (ДФЕС), изисква Съюзът, в съответствие с основните принципи на правото, общи за държавите членки, да поправи вредите, причинени от неговите институции или служители, при изпълнение на техни задължения. По силата на член 268 от ДФЕС Съдът на Европейския съюз има изключителна компетентност да разглежда спорове относно обезщетения за вреди в този случай. Обезщетението по член 340 (2) от ДФЕС може да обхваща както имуществени, така и неимуществени вреди. При смърт, за която Съюзът може да носи отговорност съобразно критериите, установени от практиката на Съда в Люксембург,²⁵ близките на починалия могат да предявят иск по реда на член 268 ДФЕС за неимуществени вреди, претърпени от загубата на близък.²⁶ Засега е трудно да се даде положителен отговор дали Съдът на Съюза би уважил подобен иск, предявен конкретно от братята и сестрите на починалия, тъй като липсва съдебна практика.²⁷ Очаква се обаче този въпрос в най-скоро време да получи отговор в решението по дело T-494/11.²⁸ По него жалбоподателите са родителите, децата, братът и сестрата

²³ Вж. Член 8, както и решението на Върховния съд по делото [Rabone v Pennine Care NHS Foundation Trust \[2012\]UKSC 2](#).

²⁴ European Tort Law, Cees van Dam, Second edition, 2013, Oxford, pp. 371 и <http://www.legavox.fr/blog/maitre-haddad-sabine/prejudice-proches-douleur-prix-1510.htm#.VHiG5YeiOnI>.

²⁵ Вж. [Case C-352/98 Bergaderm and Goupil v Commission](#) [2000] ECR I-5291.

²⁶ Вж. Решение на Общия съд по дело [T-401/11 P от 10 юли 2014 г.](#)

²⁷ Вж и отграничи [Leussink and others v Commission of the European Communities](#) (Joined cases [169/83](#) and [136/84](#)).

²⁸ Дело [T-494/11](#).

на служител на Комисията, който е бил назначен в делегацията на Комисията в Рабат (Мароко). Господин Alessandro Missir Mamachi di Lusignano и неговата съпруга са били убити при извършването на взломна кражба в дома им. Близките на починалия служител предявяват иск за обезщетение за претърпените от убийството на двамата съпрузи неимуществени вреди, позовавайки се на извъндоговорната отговорност на Комисията, която според тях е допуснала небрежност, като не се е уверила, че предоставеният на разположение на семейството апартамент е снабден с подходящи и ефективни системи за сигурност, гарантиращи тяхната безопасност. Делото безспорно ще даде яснота дали братята и сестрите, наред с децата и родителите на починалия, могат да търсят чрез иск по член 340 (2) от ДФЕС обезщетение за моралните вреди, претърпени от загубата на любим човек.

Отделно от извъндоговорната отговорност на Съюза съществуват и редица актове, които хармонизират гражданската отговорност в специфични области като застраховане, защита на потребителите, екология.²⁹ Като цяло обаче материята, свързана с правото на неимуществени вреди на близките при смърт на любим човек, и, по-конкретно, кои лица следва да имат право на иск, продължава да бъде регулирана от националното право на държавите членки. Интерес в това отношение представлява *Директива 2012/29/ЕС от 25 октомври 2012 година за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления*,³⁰ според която „жертва на престъпление” е 1) физическо лице, претърпяло вреди, включително физическо, душевно или емоционално страдание или икономическа вреда, които са пряка последица от престъпление; и 2) членове на семейството на лице, чиято смърт е пряка последица от престъпление и които са претърпели вреда в резултат на смъртта на лицето.³¹ По смисъла на Директивата „членове на семейството“ са съпругът/ата, лицето, което живее с жертвата в ангажирана, постоянна и стабилна интимна връзка в общо домакинство, роднините по пряка линия, *братята и сестрите*, и издържаните от жертвата лица (член 2, буква а), ii). И

²⁹ Vona, M. (2003), [Towards The “Europeanisation” Of Personal Injury Compensation? Contexts, Tools, Projects, Materials And Cases On Personal Injury Approximation In Europe](#). Вж. Решения по делата [C 22/12](#) и [C-277/12](#), в които Съдът в Люксембург постанови, че тогава, когато по националното право на съответната държава е предвидено обезщетение за неимуществени вреди по силата на гражданската отговорност на застрахованото лице, то задължителната застраховка „гражданска отговорност“ при използването на моторни превозни средства също трябва да покрива обезщетението за неимуществените вреди, претърпени от близките на лица, загинали при пътнотранспортно произшествие.

³⁰ [Директива 2012/29/ЕС от 25 октомври 2012 година](#) за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления и за замяна на Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета (OJ L 315, 14.11.2012, p. 57–73).

³¹ *Ibid.*

въпреки че директивата не налага абсолютно задължение държавите членки да считат братята и сестрите за жертви, тъй като позволява държавите да ограничат броя на членовете на семейството, които могат да се ползват от правата по директивата,³² цитираните разпоредби са индикация, че европейският законодател гледа на братята и сестрите като на лица, които по силата на своята роднинска (и емоционална) връзка с пряката жертва на престъплението, търпят вреди от смъртта ѝ.

Не на последно място следва да се отбележат и принципите на Европейското деликтно право, които, независимо че нямат задължителна сила, имат за цел да допринесат за хармонизирането на деликтното право на европейско ниво.³³ Според тях обезщетение за неимуществени вреди може да се дължи на всяко лице, което успее да докаже близки взаимоотношения с жертвата, както в случай на смърт, така и при настъпили увреждания без фатален край.³⁴ Принципите не въвеждат критерий за родствена близост, а използват по-широкото понятие за „близки взаимоотношения с жертвата“ (*“persons having a close relationship with a victim”*, *“proches d’une victime”*), което легитимира не само братята и сестрите, но и лицата извън тесния семеен кръг да търсят обезщетение за неимуществени вреди.

Както се вижда от представените правни режими картината в Европа по отношение правото на неимуществени вреди при смърт на близък продължава да е в някаква степен нееднородна. И макар по европейското право да не би могло да се изведе универсално задължение братята и сестрите да са сред кръга от лица, имащи право на иск за обезщетение за неимуществени вреди, предвид законодателството на част от държавите членки и на самия европейски законодател, би могло да се твърди, че съществува тенденция в Европа тези лица да бъдат причислявани към „близките членове на семейството“ с право на обезщетение за загубата на любим човек.

И ако липсата на право на иск за неимуществени вреди за братята и сестрите не повдига проблем по европейското право, различно стои този въпрос, разгледан през практиката на Съда в Страсбург и Европейската Конвенция за защита правата на човека.

Практиката на Европейския съд по правата на човека

³² Вж. член 2(2) от Директивата.

³³ Така наречената „група от Тилбург“ е създадена през 1992 г. Целта на групата е да допринесе за развитието и хармонизацията на деликтното право в Европа. Повече на: <http://www.egtl.org/>.

³⁴ [Principles of European Tort Law](#), Article 10:301 (i).

Въпросът дали според Европейската конвенция за защита правата на човека (ЕКЗПЧ, Конвенцията) и практиката на Съда в Страсбург се дължи обезщетение за неимуществени вреди на брат или сестра при смърт на близък в резултат на твърдяно нарушение на правото на живот по член 2, и ако да, в какви случаи, е свързан с изясняването на три важни проблема: 1) имат ли братята и сестрите *locus standi* пред Съда, тоест могат ли да бъдат сметени за „жертви“ по смисъла на член 34 от Конвенцията; 2) ако да, и в случай че Съдът намери нарушение на правото на живот, имат ли право братът и сестрата да получат обезщетение за неимуществени вреди за смъртта на техния близък; 3) имат ли задължение държавите членки по силата на член 13 от Конвенцията да гарантират механизъм за обезщетение за неимуществени вреди на брат и сестра в националното си законодателство?

1) Имат ли братята и сестрите *locus standi* пред Съда за твърдяно нарушение на член 2

Според практиката на Съда в Страсбург при твърдяно нарушение на правото на живот, близките на починалото лице имат право да подадат жалба, съответно Съдът приема тези лица за жертви по смисъла на член 34 от Конвенцията.³⁵ Кръгът на лицата, признати за жертви в този случай, не се изчерпва с кръга от най-близки - като родителите, съпруга/ата или децата на починалото лице, а включва и лицето, с което починалият е живял във фактическо съжителство (*Velikova v. Bulgaria*),³⁶ братята и сестрите (*Çakici v. Turkey*,³⁷ *Angelova and Iliev v. Bulgaria*³⁸, *Bubbins v the United Kingdom*,³⁹ *Renolde v. France*⁴⁰, *Bekirski v. Bulgaria*⁴¹, *Bljakaj and Others v. Croatia*⁴²), а дори и племенникът на починалото лице (*Yaşa v. Turkey*).⁴³ Според Съда „[о]рганите по Конвенцията [Комисията и Съда] в тяхната практика винаги и безусловно са приемали, че родител, брат или сестра, или племенник на лице, за чиято смърт се твърди, че ангажира отговорността на ответното правителство, могат да твърдят, че са жертва на твърдяно нарушение на член 2 от Конвенцията, дори когато най-близките роднини, като децата на починалото лице, не са подали жалба.

³⁵ [Kats and Others v. Ukraine, no.29971/04](#), § 94.

³⁶ [Velikova v. Bulgaria, no. 41488/98](#).

³⁷ [Çakici v. Turkey, no. 23657/94](#).

³⁸ [Angelova and Iliev v. Bulgaria, no. 55523/00](#).

³⁹ [Bubbins v the United Kingdom, no 50196/99](#), § 171.

⁴⁰ [Renolde v. France, no.5608/05](#).

⁴¹ [Bekirski v. Bulgaria, no. 71420/01](#).

⁴² [Bljakaj and Others v. Croatia, no. 74448/12](#).

⁴³ [Yaşa v. turkey, no. 22495/93](#).

Във всички тези случаи е без значение дали жалбоподателят е законен наследник на починалото лице [...].”⁴⁴

2) Имат ли право братът и сестрата да получат обезщетение за неимуществени вреди за смъртта на техния близък в случай на нарушение на член 2

Присъждането на обезщетение от Съда в Страсбург, включително и на такова за неимуществени вреди, е свързано с установяване на нарушение на Конвенция, извършено от съответната държава,⁴⁵ и наличието на причинно-следствена връзка между претърпяната вреда и нарушението.⁴⁶ Обезщетението, което се присъжда от Съда по справедливост, не е автоматична последица от установяването на нарушение. То се присъжда само ако вътрешното право на съответната държава не позволява цялостна обезвреда и ако самият Съд намери това за необходимо.⁴⁷

Обезщетението за неимуществени вреди се присъжда, за да обезвреди жертвите за претърпените психологически страдания, безпокойство, унижение и чувство на несправедливост.⁴⁸ При определянето му в случаите на нарушение на член 2 Съдът взема предвид сериозността на нарушението, семейните връзки („близостта“) ⁴⁹ между жалбоподателите и жертвата, доколко значима е претърпяната вреда⁵⁰ и обезщетенията, които е присъждал в сходни случаи.⁵¹ Прави впечатление, че в някои случаи формулировката, използвана от Съда при определяне обезщетението на близките, е доста кратка и Съдът посочва единствено, че жалбоподателите търпят неимуществени вреди от намерените нарушения. Така невинаги е ясно за какво точно се присъжда обезщетението⁵² – дали за болката и страданието по загубата на близкия човек (обикновено свързващи се с материалното нарушение на член 2), или за общото безпокойство, причинено от установените нарушения на Конвенцията, с които

⁴⁴ [Velikova v Bulgaria \(no. 41488/98\), dec.](#), вж. [Sulygov and others v. Russia](#), nos. 42575/07, 53679/07, 311/08, 424/08, 3375/08, 4560/08, 35569/08, 62220/10, 3222/11, 22257/11, 24744/11 and 36897/11.

⁴⁵ Вж. Член 41 от Конвенцията.

⁴⁶ Вж. повече Nifosi-Sutton, Ingrid, [The Power of the European Court of Human Rights to Order Specific Non-Monetary Relief: a Critical Appraisal from a Right to Health Perspective](#), стр. 54, бележка 14, Harvard Human Rights Journal / Vol. 23, 2010.

⁴⁷ Вж. [Практически указания относно справедливото обезщетение по чл. 41](#), 1 юли 2014 г.

⁴⁸ Nifosi-Sutton, Ingrid, стр. 54.

⁴⁹ Вж. [Bekirski](#) (§ 188).

⁵⁰ [Kallis and Androulla Panayi v. Turkey](#), no. 45388/99, § 85.

⁵¹ [Sergey Shevchenko v. Ukraine](#), no.32478/02, § 85.

⁵² Така и Philippa Whipple, [Human Rights in Healthcare: Where are we now?](#), § 102.

жалбоподателите са се сблъскали.

Например в делото *Бекирски срещу България*, където жалбоподателите са родителите и сестрата на жертвата, при определяне на обезщетението за неимуществени вреди за намерени нарушения едновременно на член 2 и член 3, както в материален, така и в процесуален аспект, Съдът посочва единствено:

Съдът счита, че жалбоподателите несъмнено са претърпели също и неимуществени вреди, вследствие на констатираните сериозни нарушения. Вземайки предвид конкретните обстоятелства, както и близката връзка между жалбоподателите и г-н Бекирски, Съдът присъжда по справедливост 75 000 евро общо за жалбоподателите[...]⁵³

Съществуват и решения, с които на близките се присъжда обезщетение както за неимуществените вреди, които те лично са претърпели, така и за вредите, понесени от починалото лице – пряката жертва на нарушенията. В *Kiliç v. Turkey*⁵⁴ например Съдът присъжда на брата на починалото лице £ 15 000 за претърпени неимуществени вреди от пряката жертва за нарушения на член 2 и член 3. В същото време, без да уточнява за кои точно от установените нарушения, Съдът присъжда на жалбоподателя и £ 2 500, посочвайки, че той самият е претърпял неимуществени вреди.

От практиката на Съда е видно, че безспорно братята и сестрите имат *locus standi* пред Съда във връзка с твърдяно нарушение на правото на живот на техен близък. В случаите, в които Съдът установи извършването на такова нарушение, те имат и право да получат обезщетение за неимуществени вреди.

3) Имат ли задължение държавите членки по силата на член 13 от Конвенцията да гарантират в националното си законодателство механизъм за обезщетяване на неимуществени вреди, претърпени от братя и сестри при смърт на близък?

Член 13 от Конвенцията гарантира наличието на ефективно вътрешноправно средство, годно да предостави подходяща защита в зависимост от твърдяното нарушение. Според Европейския съд в Страсбург характера на засегнатото право предопределя и вида на средството за защита.⁵⁵ Въпросът дали член 13 изисква наличието на механизъм за обезщетение на неимуществени вреди при

⁵³ *Bekirski*, § 188.

⁵⁴ [Kiliç v. Turkey \(no.22492/93\)](#).

⁵⁵ Вж. Jacobs, White and Ovey: *the European Convention on Human Rights*, Oxford, 2014, p.140.

нарушение на правото на живот за първи път получава отговор в решението на Съда по делото *Keenan v. the United Kingdom*⁵⁶.

В това дело 28-годишният Марк Кеан, който страдал от параноидна шизофрения, се самоубива в затвора, малко след като властите са го преместили от болничното звено на затвора в изолирана затворническа килия. Майка му завежда дело пред Европейския съд по правата на човека с искане за установяване на нарушение по член 2, член 3 и член 13 от Конвенцията. В своята жалба тя се оплаква, че нито нейният син приживе, нито тя самата е разполагала с ефективно средство за защита, което би ѝ позволило да установи отговорността на властите, и съответно да получи обезщетение за смъртта на сина си. Намирайки нарушение на член 13, Европейският съд по правата на човека, отбелязва, че самият той в подходящи случаи присъжда обезщетение за неимуществени вреди за възмездяване на преживени болка, страдание, тревожност и безпокойство. Предвид основополагащия характер на член 2 (право на живот) и член 3 (забрана за изтезания, нечовешко и унижително отнасяне) от Конвенцията, Съдът достига до извода, че обезщетението за неимуществени вреди за нарушение на тези разпоредби следва да бъде на разположение на жертвите като част от наличните средства за защита по националното право.⁵⁷

Така с делото *Keenan* се въвежда задължение за държавите да гарантират механизъм за обезщетяване на неимуществени вреди при нарушение на правото на живот (и на забраната на нечовешкото и унижително отнасяне).⁵⁸ В последващи дела⁵⁹ този принцип е потвърден и дори прецизиран, като според Съда това задължение следва както при нарушение на правото на живот, в резултат от действия или бездействия на държавата-ответник (негативни задължения, *Bubbins v. the United Kingdom*), така и при нарушения, свързани с позитивните задължения на държавата (*Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, *Kontrová v. Slovakia*, *Reynolds v. the United Kingdom*).

⁵⁶ [Keenan v. the United Kingdom \(no.27229/95\)](#).

⁵⁷ *Ibid.*, §§ 130-131.

⁵⁸ В решение по делото [Brincat and Others v. Malta](#), applications nos. 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 and 62338/11, § 60 този принцип е разширен и спрямо някои случаи на нарушение на член 8 от Конвенцията.

⁵⁹ *Z and Others v. the United Kingdom* [GC], no. [29392/95](#), § 109; *Keenan v. the United Kingdom*, no. [27229/95](#), §§ 123-133; *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, no. [46477/99](#), §§ 96-102; *Bubbins v. the United Kingdom*, no. [50196/99](#), §§ 173-176, *Reynolds v. the United Kingdom* no. [2694/08](#), §§ 60-69.

В делото *Bubbins v. the United Kingdom*⁶⁰ например Съдът намира нарушение на член 13 във връзка с член 2 от Конвенцията, заради невъзможността жалбоподателката, сестра на лице, застреляно при полицейска акция, да потърси и получи обезщетение от английските власти за неимуществените вреди, причинени ѝ със смъртта му. Въпреки че оплакванията на жалбоподателката по отношение на член 2, както в материален, така и в процесуален аспект, са отхвърлени, Съдът намира, че за целите на член 13 тя е имала „защитимо оплакване“ (*arguable claim*). Според Съда сестрата на господин Bubbins е била извън кръга от лица, които по закон имат право на обезщетение за неимуществени вреди (тъй като брат ѝ е бил пълнолетен и не е имал задължение ѝ да предоставя издръжка приживе). Освен това, тя е можела да получи единствено разходите за погребението на брат си, но не и обезщетение за неимуществените вреди, претърпени от нея.⁶¹

В делото *Kontrová*,⁶² което разглежда позитивните задължения на държавата по член 2, жалбоподателката на няколко пъти се е оплаквала на полицейските служби от актове на насилие от страна нейния съпруг. Властите обаче не са предприели нужните действия в отговор на нейните жалби, а по-късно съпругът ѝ застрелял себе си и двете им деца. Въпреки опитите на жалбоподателката да получи обезщетение за неимуществени вреди, исковете ѝ са обявени за недопустими от Конституционния съд на Словакия. Съдът и в този случай намира нарушение на член 13 във връзка с член 2, заради липсата на правно средство, което да позволи на госпожа Kontrová да потърси обезщетение за неимуществени вреди.

В *Reynolds v. UK*⁶³ жалбоподателката, майка на пълнолетно лице, страдащо от шизофрения, се оплаква пред Съда по член 13 във връзка с член 2 от невъзможността по английското право за търсене на гражданска отговорност и съответно за присъждане на обезщетение за неимуществени вреди. Делото е свързано със смъртта на сина ѝ, който бил доброволно настанен в държавна психиатрична клиника. В нощта след като бил приет в болницата, той се самоубил, като скочил през прозореца. Било проведено разследване и били направени препоръки за повишаване сигурността в болничното заведение. Майката завела иск по реда на *Human Rights Act*, но предвид съществуващата до този момент практика на английския съд, според която болниците отговаряли само в случаи на груба небрежност, делото било прекратено. Жалбоподателката,

⁶⁰ [Bubbins v the United Kingdom](#), no 50196/99, § 171.

⁶¹ *Ibid*, § 172.

⁶² [Kontrová v. Slovakia \(no.7510/04\)](#).

⁶³ [Reynolds v. the United Kingdom \(no.2694/08\)](#).

която по-късно почива и е заместена в производството пред Съда от своята дъщеря, се оплаква от липсата на вътрешноправно средство, което да ѝ позволи да потърси обезщетение за неимуществени вреди. Страсбургският съд намира нарушение на член 13 във връзка с член 2, тъй като госпожа Reynolds не е имала на разположение средство, позволяващо ѝ да търси обезщетение за претърпените неимуществени вреди от смъртта на сина си.⁶⁴

Във всички посочени дела Съдът намира, че за смъртта на починалото лице отговорност носи държавата - било защото тя е била резултат от преки действия или бездействия на държавни органи (*Bubbins v. The United Kingdom*) или от тяхно бездействие, при наличието на позитивни задължения (*Paul and Audrey Edwards v. the UK, Kontrová v. Slovakia, Reynolds v UK*). От посочените дела следва и важният извод, че при нарушение на правото на живот, отговорност за което носи държавата, близките на починалия следва да имат право и средство, чрез което да потърсят обезщетение за причинените им неимуществени вреди. Въпреки че Съдът не уточнява абстрактно кръга от близки, няма съмнение, че братята и сестрите са сред лицата, които следва да имат право на иск за обезвреда на морални вреди.

*Прилага ли се принципът от Keenan, когато смъртта е причинена единствено от действията или бездействието на частноправен субект, и имат ли в този случай държавите задължение да предвидят в националното си право механизъм за обезщетение за неимуществени вреди, причинени на близките?*⁶⁵

Съдът дава отговор на този въпрос в решението си по делото *Zavoloka v. Latvia*.⁶⁶ В това дело 12-годишната дъщеря на жалбоподателката загинала при пътна катастрофа. Срещу шофьора, предизвикал пътния инцидент било образувано наказателно производство, в което майката не участвала. Междувременно шофьорът по собствена инициатива ѝ заплатил около 2 600 евро за покриване на разходите по погребението на детето. Впоследствие той бил осъден и на три години ефективно лишаване от свобода. По-късно жалбоподателката предявила срещу шофьора граждански иск с искане да ѝ бъде присъдено обезщетение за неимуществени вреди. Искът ѝ бил отхвърлен, тъй като по това време по латвийското законодателство при смърт близките имали право само на обезщетение за имуществени вреди, но не и на неимуществени

⁶⁴ *Ibid* § 67, вж. *Rabone v. Pennine Care NHS Trust [2012] UKSC 2*.

⁶⁵ Вж. също [Damages in Wrongful Death Cases in the Light of European Human Rights Law: Towards a Rights-Based Approach to the Law of Damages](#), R. Rijnhout, J. Emaus, *Utrecht Law Review*, volume 10, issue 3, June 2014.

⁶⁶ [Zavoloka v. Latvia, no.58447/00](#).

вреди. Пред Съда в Страсбург жалбоподателката се оплаква от невъзможността да получи обезвреда за неимуществените вреди, причинени ѝ от смъртта на дъщеря ѝ. Отхвърляйки оплакването ѝ, Съдът отбелязва, че тази жалба се различава съществено от делата, в които, макар смъртта да е била причинена от действията на частноправен субект, властите също са били отговорни.⁶⁷ Съдът посочва, че детето е загинало в резултат на пътна катастрофа, за която изцяло е бил отговорен шофьорът на автомобила. Непредвидимият характер на подобно събитие изключва възможността то да бъде вменено в отговорност на националните власти. Протеклото наказателно производство също, според Съда, не разкрива нарушение на процесуалните задължения на държавата по член 2. По отношение на липсата на възможност жалбоподателката да потърси и получи обезщетение за неимуществени вреди Съдът намира, че предвид съществуващото разнообразие в правните системи на държавите членки, то не би могло да се изведе „общо и абсолютно задължение“ за заплащане на обезщетение за неимуществени вреди в подобни случаи. Още повече, че жалбоподателката е имала правото и възможността да участва в наказателното производство като граждански ищец. Вместо това, тя е приела предложената ѝ сума. Не на последно място Съдът се позовава на приетото изменение в латвийското законодателство, според което вече е възможно като част от общото право на обезвреда при деликт да се претендира и обезщетение за неимуществени вреди, както и това, че неимуществените вреди в случаите на престъпления срещу човешкия живот се презюмират, а на доказване подлежи само техния размер.

На пръв прочит решението по *Zavoloka* може да бъде разбрано неправилно – като опит да се промени утвърдената след *Keenan* съдебна практика. Така поне го е тълкувал Малтийския конституционен съд, видно от едно последващо дело на Съда срещу Малта. В *Brincat and Others v. Malta*⁶⁸ жалбоподателите, бивши работници на държавна корабостроителница, инициират производство пред малтийския конституционен съд с искане за присъждане на обезщетение за неимуществени вреди, заради продължителното им излагане на влиянието на материали, съдържащи азбест. Отхвърляйки техния иск, Конституционният съд на Малта се позовава на *Zavoloka*, за да постанови, че според практиката на Съда в Страсбург не съществува „общо и абсолютно задължение“ за държавите да заплащат обезщетение за неимуществени вреди.⁶⁹ Съдът в Страсбург намира обаче този „прочит“ за твърде широк. Изводът от *Zavoloka*, според него, е друг -

⁶⁷ *Ibid*, § 39.

⁶⁸ *Brincat and Others v. Malta*, nos. 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 and 62338/11.

⁶⁹ *Ibid*. § 16.

а именно че при конкретните обстоятелства по делото невъзможността на жалбоподателката в *Zavoloka* да заведе иск за неимуществени вреди не е нарушение на Конвенцията. Това е така, защото дъщерята на госпожа *Zavoloka* е починала в резултат на пътна катастрофа, причинена по непредпазливост от трето лице, за която нито директно, нито косвено могат да отговарят националните власти. Обратно, в *Brincat and Others*, е налице опасна дейност, каквато представлява работата с материали, съдържащи азбест, а държавата е знаела или е следвало да знае за риска за здравето на работниците. Затова Малта носи отговорност по Конвенцията за неизпълнение на задължението си да гарантира в националното си законодателство ефективно средство за защита на правото на живот, включително чрез осигуряването на възможност на засегнатите лица да потърсят обезщетение за неимуществени вреди.

Чрез разясняване на *Zavoloka* в *Brincat and Others* Европейският съд всъщност потвърждава изведения в *Keenan* принцип, че обезщетението за неимуществени вреди следва да бъде част от механизма за защита при нарушение на правото на живот единствено и само когато то е неправомерно засегнато от действия или бездействия на държавните власти.⁷⁰ Така, поне засега, според Съда, член 13 от Конвенцията не стига толкова далеч, че да изисква от държавите да предвидят механизъм за обезщетение на неимуществените вреди, претърпени от близките на лице, починало в резултат на действието или бездействието на частноправен субект, за чиято смърт държавата не носи отговорност. Това заключение се вписва и в общата практика на Съда, че по Конвенцията държавите могат да отговарят за действията на частноправни субекти единствено и само доколкото би могло да се установи нарушение на техните позитивни задължения. От друга страна, подходът на Съда отваря врата за неравнопоставеност между близките на жертвите на нарушения на правото на живот в зависимост от това дали отговорността се носи от държавата или от частноправен субект. Дали това би повдигнало проблем по Конвенцията, е въпрос, на който се надяваме Съдът да отговори за в бъдеще.

Режимът в Европа по отношение правото на близките на обезщетение за неимуществени вреди при смърт на любим човек е разнообразен, макар да се наблюдава все по-отчетлива тенденция в националните законодателства на държавите да присъства такова право. От една страна, влияние оказват променящите се обществени отношения, в които понятията „семейство” и

⁷⁰ Damages in Wrongful Death Cases in the Light of European Human Rights Law: Towards a Rights-Based Approach to the Law of Damages, R. Rijnhout, J. Emaus, цитирано по-горе.

„близък” придобиват ново съдържание. От друга страна, натискът за такава промяна безспорно се дължи на изведените принципи в практиката на Съда по правата на човека и механизма за изпълнение на неговите решенията.

В България прилагането на постановленията на Върховния съд, които изначално лишават братята и сестрите от възможност да докажат близки и емоционални взаимоотношения с жертвата, съответно да получат обезщетение за неимуществени вреди, макар и гарантиращо правна сигурност, води понякога до житейски несправедливи резултати. Целта на присъждането на обезвреда за неимуществените вреди е именно да обезщети мъката и страданието по загубата на близко човешко същество, за които наличието на тесните връзки на родство невсякога би следвало да има значение.⁷¹ Последното е особено вярно в случаите, при които липсват други живи близки извън тясно посочения кръг от правоимащи според Върховния съд, а лицата са имали близки взаимоотношения приживе. Казаното, без съмнение, важи и за останалите категории лица като заварените и доведените деца, втория съпруг на техния родител, дядото и бабата, които според сега действащата задължителна съдебна практика също нямат право на обезщетение за неимуществени вреди.

Освен моралния аспект обаче, съществуващият режим в България повдига и важния въпрос за съответствието му с Конвенцията и изведените принципи от практиката на Съда в Страсбург. В България отговорността на държавата за нарушение на правото на живот може да се търси по-специалния ред на ЗОДОВ, а в случаите, които не попадат в неговия обхват, по общия гражданскоправен ред по ЗЗД. Но и в двата случая кръгът на лицата, които могат да претендират вреди при смърт на близък, е ограничен до изчерпателно посочените от Пленума на ВС роднини. И ако за Страсбургския съд няма съмнение, че братята и сестрите не само имат *locus standi* пред Съда, но и в случаите на нарушение на правото на живот могат да получат обезщетение за неимуществени вреди, то в България братята и сестрите нямат въобще право на иск за обезщетение за неимуществени вреди в резултат на смърт, причинена на техен близък от незаконни актове, действия или бездействия на държавни органи и длъжностни лица.

И независимо че до този момент Европейският съд по правата на човека не е разгледал по същество дело срещу България относно отказ на националния съд да присъди обезщетение за неимуществени вреди, претърпени от брат или сестра на починал, за чиято смърт пряко или косвено отговорност носят

⁷¹ European Tort Law, Cees van Dam, Second edition, 2013, Oxford, p. 372.

националните власти, то такъв риск потенциално съществува, доколкото националното законодателство не съответства на практиката на Съда. Как следва да се промени съществуващият режим и какъв - не само житейски по-справедлив - но и съответстващ на утвърдените международни стандарти модел следва да приеме България е въпрос, който заслужава вниманието не само на законодателя и съдебната власт, но и на всички нас като граждани.

* Магистър по право от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и по европейски науки от Колежа на Европа, Натолин (Полша). Специализира в областта на правата на човека. Мненията, изложени в статията, изразяват личната позиция на автора.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Фондация „Български адвокати за правата на човека“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.

www.ngogrants.bg